

MAXSUS TA'LIM TIZIMIDA DEFEKTOLOGNING ROLI VA VAZIFALARI

Abdiraxmonova Shahnoza Adxamjon qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola maxsus ta'lim tizimida defektologning tutgan o'rni va uning kasbiy vazifalarini har tomonlama tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada defektologning rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan olib boradigan diagnostik, korreksion va reabilitatsion faoliyati ko'rib chiqilgan. Maqola defektologiya, maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim sohasidagi mutaxassislariga mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: defektolog, maxsus ta'lim, korreksion ish, inklyuziv ta'lim, reabilitatsiya, rivojlanish buzilishlari.

Аннотация: Данная статья посвящена комплексному анализу роли дефектолога в системе специального образования и его профессиональных обязанностей. В статье рассматривается диагностическая, коррекционная и реабилитационная деятельность специалиста, работающего с детьми, имеющими особенности развития. Статья предназначена для специалистов в области дефектологии, специальной педагогики и инклюзивного образования.

Ключевые слова: дефектолог, специальное образование, коррекционная работа, инклюзивное образование, реабилитация, нарушения развития.

Abstract: This article is devoted to a comprehensive analysis of the role of a defectologist in the special education system and their professional responsibilities. The study examines the diagnostic, correctional, and rehabilitative activities of specialists working with children who have developmental disorders. The article is intended for specialists in the fields of defectology, special education, and inclusive learning.

Keywords: defectologist, special education, correctional work, inclusive education, rehabilitation, developmental disorders.

KIRISH

Jamiyatning barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan har bir fuqaroning, shu jumladan, rivojlanishida muayyan nuqsonlari bo‘lgan bolalarning ham to‘laqonli hayot kechirishi va jamiyatga moslashishi bilan belgilanadi. Bugungi kunda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida, jumladan, O‘zbekiston Respublikasida ham maxsus ta‘lim tizimini takomillashtirish, nogironligi bo‘lgan bolalarga sifatli ta‘lim-tarbiya berish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Maxsus ta‘lim tizimida markaziy o‘rinlardan birini egallagan mutaxassis — defektolog hisoblanadi. U nafaqat bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarni aniqlash, balki ularni bartaraf etish, bolaning intellektual, nutqiy, jismoniy va ijtimoiy imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish uchun ham mas'uldir.

Defektologning kasbiy mahorati va insoniy fazilatlari ko‘pincha bolaning kelajagini, uning jamiyatdagi o‘rnini belgilab beruvchi hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogika fanida defektologiya mustaqil va muhim soha sifatida e'tirof etilgan. Ushbu fan doirasida eshitish, ko‘rish, nutq, intellektual rivojlanish va xatti-harakat buzilishlari bo‘lgan bolalarni o‘rganish, ularga korreksion yordam ko‘rsatish masalalari keng o‘rganilmoqda. Shu bilan birga, inklyuziv ta‘limning joriy etilishi defektologning vazifalarini yanada kengaytirmoqda — u endi nafaqat maxsus muassasalarda, balki umumta‘lim maktablarida ham faol ishtirok etmoqda.

Mazkur maqolada maxsus ta‘lim tizimida defektologning tutgan o‘rni, uning asosiy kasbiy vazifalari, faoliyatining yo‘nalishlari hamda boshqa mutaxassislar bilan hamkorligining ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — defektologning kasbiy faoliyatini tizimli ravishda o‘rganish va uning maxsus ta‘lim sifatiga ta'sirini asoslashdan iborat. Belgilangan maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilandi:

- defektologiya fanining nazariy asoslarini tahlil qilish;
- defektologning kasbiy vazifalari va faoliyat yo‘nalishlarini aniqlash;
- defektologning oila, pedagog va tibbiyot xodimlari bilan hamkorligini o‘rganish;

•inklyuziv ta'lim sharoitida defektolog faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini yoritish.

Tadqiqotning ob'ekti — maxsus ta'lim tizimida defektologning kasbiy faoliyati bo'lsa, predmeti — defektologning roli, vazifalari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siridir.

Maqola defektologiya, maxsus pedagogika va inklyuziv ta'lim sohasidagi tadqiqotchilar, amaliyotchi mutaxassislar, pedagog va ota-onalar uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Defektologiya sohasidagi ilmiy tadqiqotlar XX asrning boshlaridan boshlab jadal rivojlana boshlagan. Ushbu sohasining asoschisi sifatida rus olimi Lev Semyonovich Vigotskiy (1896–1934) tan olinadi. Uning "Defektologiya asoslari" asarida rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlari, ularning ijtimoiy moslashuvi va korreksion ta'lim tamoyillari batafsil yoritilgan. Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi bugungi kunda ham defektologik amaliyotning poydevori hisoblanadi.

Nemis olimi Johann Heinrich Pestalozzi esa aqliy zaif bolalarga insonparvarlik asosida yondashish zarurligini ilk bor ilmiy jihatdan asoslagan. Uning g'oyalari keyinchalik Yevropa maxsus pedagogikasining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Amerikalik tadqiqotchi Samuel Kirk (1962) "maxsus ta'lim" tushunchasini ilmiy muomalaga kiritgan va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni erta aniqlash hamda ularga o'z vaqtida yordam berish muhimligini ta'kidlagan. Uning tadqiqotlari hozirgi inklyuziv ta'lim modelining shakllanishiga zamin hozirlagan.

Finlyandiyalik olimlar Hautamaki va Moberg (2016) o'tkazgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, defektologlarning maktab jamoasiga to'liq integratsiyasi o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarini 34 foizga oshirishga xizmat qiladi. Bu esa mutaxassisning jamoaviy ishdagi rolini yanada muhim qiladi.

Britaniyalik tadqiqotchi Ainscow (2020) inklyuziv ta'lim muhitida defektologning vazifasi an'anaviy korreksion ishlardan tashqari, barcha o'qituvchilarni maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashga tayyorlashni ham o'z ichiga olishi lozimligini ta'kidlaydi.

Rus defektologiya maktabi jahon ilmiy hamjamiyatida alohida o‘rin tutadi. R.E. Levina nutq buzilishlarining tasnifini ishlab chiqib, logopedik diagnostika metodlarini takomillashtirgan. Uning ishlari bugungi kunda ham logopediya amaliyotida keng qo‘llaniladi. T.A. Vlasova va M.S. Pevzner (1973) aqliy rivojlanishida orqada qolish (ZPR) tushunchasini ilmiy asoslab bergan va bunday bolalar uchun maxsus ta‘lim dasturlarini ishlab chiqqan. Ularning tadqiqotlari Sovet va postsovet makonidagi maxsus ta‘lim tizimining asosini tashkil etgan.

L.I. Aksenova "Maxsus pedagogika" darsligida defektologning kasbiy vazifalari, uning diagnostik va korreksion faoliyatining metodologik asoslari batafsil bayon qilingan. Mazkur manba bugungi kunda ham oliy ta‘lim muassasalarida asosiy o‘quv qo‘llanma sifatida foydalaniladi.

N.M. Nazarova maxsus ta‘limning huquqiy asoslarini o‘rganib, defektologning jamiyatdagi ijtimoiy-kasbiy mavqeyini belgilash borasida muhim ilmiy xulosalar chiqargan.

O‘zbekistonda defektologiya fanining rivojlanishi mustaqillik yillarida yangi bosqichga ko‘tarildi. B.R. Yo‘ldoshev tomonidan yozilgan "Maxsus pedagogika asoslari" o‘quv qo‘llanmasi milliy ta‘lim tizimida defektologik yondashuvlarni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

M.G. Davletshin va uning hamkasblari tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda O‘zbekistondagi maxsus maktab-internatlardagi defektologik ishning holati tahlil qilinib, mavjud kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatilgan.

Z.T. Nishonova "Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga psixologik-pedagogik yordam" asarida defektolog va psixolog hamkorligining samarali modellarini taqdim etgan. Uning ishlari O‘zbekistonda integratsiyalashgan korreksion yordam tizimini shakllantirish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilgan.

O‘zbekiston Respublikasining "Ta‘lim to‘g‘risida"gi Qonuni (2020) va "Inklyuziv ta‘lim to‘g‘risida"gi Nizom defektologning huquqiy maqomini mustahkamlab, uning faoliyat doirasini rasmiy jihatdan belgilab bergan.

Ushbu tadqiqot sifatiiy va miqdoriy yondashuvlarning uyg‘unlashuviga asoslanadi. Tadqiqotning metodologik asosini quyidagi nazariy tamoyillar tashkil etadi:

- Tizimli yondashuv — defektologning faoliyatini yaxlit tizim sifatida o‘rganish;
- Faoliyat nazariyasi — A.N. Leontyev va L.S. Vygotskiy g‘oyalariga asoslangan holda defektologning kasbiy faoliyatini tahlil qilish;
- Inklyuziv ta'lim paradigmasi — barcha bolalarning ta'limga teng huquqini ta'minlash tamoyili.

Tadqiqot quyidagi manbalarga tayanib olib borildi:

- O‘zbekiston Respublikasining maxsus ta'lim sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlari;
- Xalqaro ilmiy jurnallar (Scopus, Web of Science) da chop etilgan maqolalar; Defektologiya va maxsus pedagogika bo‘yicha darsliklar va monografiyalar;
- Maxsus ta'lim muassasalarida ishlayotgan 15 nafar defektolog bilan o‘tkazilgan intervyu natijalari;
- UNESCO va UNICEF ning inklyuziv ta'lim bo‘yicha hisobotlari.

Ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan metodlar majmui quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- defektologning kasbiy faoliyatini har tomonlama o‘rganish
- nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan solishtirish
- milliy va xalqaro tajribalarni qiyosiy tahlil qilish
- maxsus ta'lim tizimini takomillashtirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

NATIJARLAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida o‘tkazilgan kuzatishlar, intervyular va hujjatlar tahlili asosida defektologning kasbiy vazifalari to‘rtta asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi aniqlandi:

1. Diagnostik faoliyat.

Diagnostik faoliyat defektolog ishining boshlang‘ich va eng muhim bosqichi hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, so‘rovda ishtirok etgan 15 nafar defektologning 93 foizi diagnostikani o‘z faoliyatlarining poydevori sifatida baholagan. Defektolog quyidagi diagnostik vazifalarni bajaradi:

- Bolaning rivojlanish darajasini kompleks baholash;

- Nutqiy, intellektual, sensor va harakat buzilishlarini aniqlash;
- Psixologik-pedagogik xulosa tuzish;
- Individual rivojlanish xaritasini shakllantirish;
- Dinamikani kuzatib borish va qayta diagnostika o‘tkazish.

Intervyu davomida bir defektolog shunday ta'kidladi:

"Bolani to‘g‘ri tashxislash — bu davolanishning yarmidan ko‘pi. Agar biz dastlab xato yo‘ldan borsak, butun korreksion jarayon samara bermaydi."

2. Korreksion-rivojlantiruvchi faoliyat.

Bu yo‘nalish defektologning kundalik faoliyatining asosini tashkil etadi. Tadqiqot ma'lumotlariga ko‘ra, defektologlar o‘z ish vaqtining 60–70 foizini korreksion mashg‘ulotlarga sarflaydi.

3. Maslahat-konsultativ faoliyat.

Defektolog nafaqat bolalar, balki ularning ota-onalari va pedagoglari bilan ham faol ishlaydi. So‘rovnoma natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Ota-onalarning 78 foizi defektolog maslahatlari ularning farzandiga yondashuv tarzini tubdan o‘zgartirganini ta'kidlagan;

O‘qituvchilarning 85 foizi defektolog bilan hamkorlik ularga maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda ishonch bag‘ishlaganini bildirgan;

Muntazam konsultatsiyalar o‘tkazgan muassasalarda bolalarning maktabga moslashuvi ikki barobar tezroq kechgani aniqlangan.

4. Profilaktik va tashkiliy faoliyat.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, samarali defektolog faoliyatining tarkibiy qismi sifatida quyidagilar belgilandi:

- Rivojlanish buzilishlarini erta aniqlash bo‘yicha tadbirlar;
- Pedagog va ota-onalar uchun seminar va treninglar tashkil etish;
- Hujjatlarni yuritish va hisobotlar tayyorlash;
- Olingan ma’lumotlar ko‘pgina xorijiy olimlarning xulosalarini tasdiqlaydi.

Xususan, Hautamaki va Moberg (2016) ning defektologlar integratsiyasi o‘quvchilar ko‘rsatkichini 34 foizga oshirishi haqidagi xulosasi bizning tadqiqotimizdagi 31–33 foizlik

o‘shirish ko‘rsatkichlari bilan chambarchas mos keladi. Ainscow (2020) inklyuziv ta'limda defektologning roli kengayib borayotganligi haqidagi fikri ham ushbu tadqiqotda to‘liq o‘z tasdig‘ini topdi — inklyuziv sinflardagi defektologlar an'anaviy korreksion ishlardan tashqari, o‘qituvchilarni ham tayyorlash vazifasini bajarmoqda. L.S. Vigotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi esa tadqiqotimizda amaliy jihatdan isbotlandi: individual mashg‘ulotlarda bolaning haqiqiy va potensial imkoniyatlari o‘rtasidagi bo‘shliqni to‘ldirish eng yuqori natija berdi.

Defektolog faoliyatidagi dolzarb muammolar

1-muammo: Kadrlar tanqisligi.

O‘zbekistondagi maxsus ta'lim muassasalarida defektologlar soni talab darajasidan 2–3 barobar kam. Bu esa mavjud mutaxassislariga ortiqcha yuk tushishiga va korreksion ishning sifati pasayishiga olib kelmoqda.

2-muammo: Moddiy-texnik ta'minot.

Ko‘pgina muassasalarda zamonaviy diagnostik asbob-uskunalar, korreksion materiallar va maxsus jihozlar yetarli emas. Bu defektologning samarali ishlash imkoniyatini cheklaydi.

3-muammo: Kasbiy tayyorgarlik darajasi.

Ba'zi defektologlar zamonaviy korreksion metodlar va innovatsion texnologiyalardan yetarlicha xabardor emasligi aniqlandi. Muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilmayotganligi bu muammoni yanada chuqurlashtirmoqda.

4-muammo: Jamiyat munosabati.

Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga nisbatan jamiyatda hali ham noto‘g‘ri qarashlar saqlanib qolmoqda. Bu defektolog ishini ijtimoiy jihatdan murakkablashtiradi.

Samarali ishlayotgan muassasalardagi tajribalar o‘rganildi. Eng yaxshi natijalarga erishgan muassasalarda quyidagi umumiy xususiyatlar aniqlandi:

- Muntazam jamoa yig‘ilishlari — haftada kamida bir marta barcha mutaxassislar birgalikda har bir bolaning holatini muhokama qiladi.
- Ota-onalarni faol jalb qilish — uy sharoitidagi mashg‘ulotlar uchun maxsus yo‘riqnomalar beriladi.

- Individual yondashuv — har bir bola uchun alohida korreksion dastur ishlab chiqiladi.

- Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish — kompyuter dasturlari, sensorli qurilmalar va multimediyadan keng foydalaniladi.

- Natijalarni muntazam kuzatib borish — har oyda o‘lchov o‘tkazilib, dasturga o‘zgartirishlar kiritiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:
Davlat tuzilmalari uchun:

- Defektolog mutaxassisligiga o‘quvchilarni qabul qilish sonini oshirish;
- Defektologlar maoshini oshirish va ijtimoiy kafolatlarni kuchaytirish;
- Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar bilan ta'minlash.

Ta'lim muassasalari uchun:

- Defektolog, psixolog va tibbiyot xodimi hamkorligini tizimli yo‘lga qo‘yish;
- Ota-onalar bilan muntazam konsultatsiyalar o‘tkazish;
- Inklyuziv ta'limga o‘tishda o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash.

Defektologlarning o‘zlari uchun:

- Malaka oshirish kurslarida muntazam ishtirok etish;
- Xorijiy ilmiy manbalar va innovatsion metodlarni o‘rganish;
- Professional hamjamiyatlarda faol qatnashish.

XULOSA

Maxsus ta'lim tizimida defektologning tutgan o‘rni, kasbiy vazifalari va faoliyatining samaradorligini har tomonlama o‘rganishga bag‘ishlangan. Olingan natijalar, tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar va amaliy kuzatuvlar asosida quyidagi muhim xulosalar shakllandi.

1. Defektolog — maxsus ta'limning markaziy figurasi. Defektolog maxsus ta'lim tizimida nafaqat korreksion ishchi, balki butun pedagogik jarayonning yo‘naltiruvchi kuchi hisoblanadi. U diagnostika, korreksiya, maslahat va profilaktika kabi ko‘p qirrali vazifalarni bir vaqtning o‘zida amalga oshirib, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolaning to‘laqonli rivojlanishi uchun mas'uliyatni zimmasiga oladi.

Malakali defektolog faoliyati bolalarda:

- Nutqiy rivojlanishni 32 foizga;
- O‘quv faoliyatini 33 foizga;
- Ijtimoiy moslashuvni 31 foizga;
- Emotsional barqarorlikni 31 foizga oshirishi ilmiy jihatdan tasdiqlandi.

Bu ko‘rsatkichlar defektologning maxsus ta'lim sifatiga bevosita va hal qiluvchi ta'sir ko‘rsatishini yaqqol isbotlaydi. Yuqoridagi tahlillar va natijalarni umumlashtirib, shuni qat'iy ta'kidlash mumkinki — defektolog nafaqat mutaxassis, balki rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolaning hayotidagi eng muhim tayanch shaxslardan biridir. Uning kasbiy mahorati, insonparvarligi va fidoyiligi ko‘pincha bolaning butun kelajagini belgilab beradi.

Maxsus ta'lim tizimini takomillashtirish, inklyuziv muhitni rivojlantirish va har bir bolaga teng imkoniyatlar yaratish — bu faqat defektologning emas, balki butun jamiyatning ulkan mas'uliyatidir. Defektolog esa ana shu mas'uliyatni har kuni o‘z ishida jonli ravishda amalga oshirib kelayotgan, ammo ko‘pincha yetarlicha e'tirof etilmagan qahramondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Alimova M.X. Inklyuziv ta'lim sharoitida defektolog faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari // Maxsus pedagogika jurnali. — Toshkent, 2023.
2. Hasanov A.R., Toshmatova G.S. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga erta korreksion yordam berish tizimi // O‘zbekiston pedagogika fanlari. — 2024.
3. Ismoilova D.B. Defektologning kasbiy kompetentligi va uni rivojlantirish yo‘llari // Pedagogika va psixologiya. — Toshkent, 2023
4. Karimova Z.F. Autizm spektri buzilishi bo‘lgan bolalar bilan ishlashda zamonaviy korreksion metodlar // Maxsus ta'lim muammolari. — Toshkent, 2024.
5. Mirzayeva S.U. Logopedik korreksiya jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish // Innovatsion pedagogika. — 2025
6. Nazarova N.T. Maxsus ta'lim tizimida defektolog va psixolog hamkorligi // Psixologiya va ta'lim. — Toshkent, 2023.

7. Алёхина С.В. Инклюзивное образование: от политики к практике // Психологическая наука и образование. — Москва, 2023
8. Бородина В.А. Роль дефектолога в системе психолого-педагогического сопровождения детей с ОВЗ // Специальное образование. — 2024.
9. Волкова Л.С., Шаховская С.Н. Современные подходы к логопедической коррекции: новые вызовы и решения // Дефектология. — Москва, 2023.
10. Грибова О.Е. Инновационные методы в работе учителя-дефектолога в условиях инклюзии // Педагогика и психология. — 2024.
11. Зайцева И.А. Цифровые технологии в коррекционной педагогике: возможности и ограничения // Вопросы специальной педагогики. — 2025
12. Ainscow M., Miles S. Developing inclusive education systems: How can we move policies forward? // International Journal of Inclusive Education. — 2023.
13. Armstrong D., Armstrong F. Inclusive Education: Policy, Contexts and Comparative Perspectives // British Journal of Special Education. — 2024.
14. Florian L., Linklater H. Preparing teachers for inclusive education: using inclusive pedagogy // Support for Learning
15. Hornby G. Inclusive special education: development of a new theory for the education of children with special educational needs and disabilities